
КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

УДК 351.858:34

DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2025.17.342358>

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-6317-2777>

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-1108-6255>

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Любов Кравченко,

докторка педагогічних наук,

професорка, професорка кафедри культурології, філософії та музеєзнавства,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка;

головна редакторка журналу

«Ukrainian professional education = Українська професійна освіта»;

Олександр Сасенко,

аспірант кафедри культурології, філософії та музеєзнавства;

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Стаття присвячена теоретико-аналітичному осмисленню взаємозв'язку національної свідомості та національно-правової культури крізь призму проблем їх формування в сучасній Україні. Вихідною позицією обрано трактування національної свідомості як багаторівневої системи когнітивних уявлень, емоційних лояльностей і настанов дії щодо належності до політичної нації; національно-правову культуру розглянуто як інституційно опосередковану здатність суспільства відтворювати правопорядок через інтерналізацію норм, процедурну раціональність і довіру до публічної влади. Центральним механізмом трансляції ідентифікаційних смислів у правові практики визначено правосвідомість, а зовнішнім контуром верифікації цієї трансляції – стандарти верховенства права (законність, правова визначеність, заборона зловживань владою, рівність, доступ до правосуддя), які переводять дискурс про «культуру» з рівня метафор у вимір спостережуваних процедур і поведінкових ефектів. Методологічно робота спирається на поєднання інституційного підходу, порівняльно-правового аналізу та критичного прочитання емпіричних студій, що дозволяє узгодити історико-цивілізаційні нашарування з конституційно-правовими рамками й оцінити вплив освітніх, правосудових і комунікаційних каналів соціалізації.

У центрі уваги авторів – проблеми формування; показано, що ключові перешкоди концентруються у трьох взаємопов'язаних блоках: інституційна незавершеність і фрагментарність політик, які породжують розрив між нормою та її передбачуваним застосуванням; дефіцит соціалізаційної інфраструктури – нерівномірність правопросвіти, регіональні асиметрії, слабкість практик участі; недостатня рутинізація справедливої процедури в точках щоденного контакту громадянина з державою, що підриває довіру та закріплює толерантність до неформальних норм.

Ключові слова: національна свідомість, національно-правова культура, правосвідомість, верховенство права, правова соціалізація, інституційна довіра, правопорядок.

Постановка проблеми. У ситуації багатофакторної трансформації українського суспільства – поєднання затяжної війни, прискореної правової євроінтеграції та інституційної перебудови – національна свідомість і національно-правова культура постають як взаємно обумовлені компоненти єдиної когнітивно-нормативної системи. Перша виконує функцію символічної інтеграції та колективної мотивації, друга – забезпечує нормативну інтерналізацію та процедурну регламентацію поведінки. Власне проблема полягає у стійкій неізоморфності цих рівнів: декларована ідентичність не гарантує правокультурної спроможності, а нормативні режими верховенства права не автоматично конвертуються у щоденні правомірні практики. Виникає структурний «зсув фаз» між макроінституційними конструкціями та мікроповедінковими сценаріями, що підважує легітимність інститутів, відтворює правовий нігілізм і не дозволяє капіталізувати морально-політичну мобілізацію у стає правопорядкування.

Епістемологічне ядро обраної проблеми задають три взаємопов'язані вузли. По-перше, історична *path dependence*: колоніально-авторитарні спадки, клієнелістські практики та «інструментальна» правосвідомість створюють інерцію неформальних правил, що конкурують з формально-правовими нормами. По-друге, безпеково-правовий контекст війни породжує амбівалентність між вимогами швидкої оборонної реакції та стандартами процедурної легітимності; унаслідок цього частина громадянської лояльності закріплюється у форматах позаправових очікувань («держава має»), а не в моделях відповідальної участі й підзвітності. По-третє, цифрово-медійна екосистема, що структурує символічні репертуари ідентичності, одночасно посилює вразливість до маніпуляцій і дезінформації, підмінюючи громадянську компетентність «символічною достатністю» – високою експресією належності за умов низької операційної грамотності у правових процедурах.

Інституційні відповіді на зазначені розриви залишаються в Україні фрагментарними: громадянська й правова освіта не зведені в єдину траєкторію правової соціалізації; комунікації публічної влади не формують стабільних очікувань щодо процедур і відповідальності; судова та адміністративна практики не завжди демонструють передбачуваність і рівність застосування норм; механізми участі (*e-democracy*) використовуються без повної інтеграції з освітніми та правопросвітніми інструментами. У підсумку національна свідомість функціонує як ресурс мобілізації, але недостатньо – як механізм обов'язкової правової координації, що й конститує ядро дослідницької проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова культура у сучасній доктрині трактується як інституційний ресурс відтворення правопорядку – поєднання інтерналізації норм, процедурної передбачуваності та довіри до інститутів; її причинний вплив на якість правопорядку окреслено Г. Клімовою, історичні розриви між формальними нормами й неформальними практиками – О. Мінькович-Слободяник, а поняттєвий вузол «верховенство права – правосвідомість – легітимність» систематизовано Т. Поліщуком (Клімова, 2019; Мінькович-Слободяник, 2019; Поліщук, 2023). Емпіричні студії фіксують деформації правосвідомості як індикатори дефіциту правової культури (М. Суходоля) та висвітлюють соціалізаційні й інформаційні чинники її формування (М. Черкас), тоді як С. Зубченко підкреслює консолідаційний ефект правових звичок для демократичної стійкості (Суходоля, 2021; Черкас, 2016; Зубченко, 2019).

Ідентифікаційний блок уточнює межу «національна свідомість – правова культура»: редукція ідентичності до бінарів є методологічно хибною (М. Рябчук), у кризових реаліях символічна мобілізація випереджає процедурну грамотність (Ю. Паніч), а без правокультурної «архітектури» її перетворювальний ефект обмежений (А. Романова) (Рябчук, 2019; Паніч, 2018; Романова, 2022; Романова, 2023). Нормативно-методичну рамку становлять індикатори верховенства права Чек-листа Венеційської комісії та їх національна застосовність у контексті війни й реформ (НаУКМА), що разом із доктринальним розумінням верховенства права як правової й політичної цінності структурують межі дискреції та стандарти легітимності (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016; Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021; Скрипнюк, 2024).

Політики довгого горизонту – культурна стратегія до 2030 року та курс на реформу юридичної освіти – задають інфраструктуру правової соціалізації, але без інституційної узгодженості та прозорої комунікації символічні ініціативи не конвертуються у правомірні практики (Кабінет Міністрів України, 2025; Міністерство освіти і науки України, 2019; Національний інститут стратегічних досліджень, 2019). Узагальнено, корпус праць підтримує робочу гіпотезу причинного ланцюга «ідентичність → правова соціалізація → інституційна довіра → правопорядок», у якій контрольними змінними є стандарти rule of law та якість освітньо-культурної інфраструктури.

Мета статті – теоретично й системно осмислити взаємозв'язок національної свідомості та національно-правової культури в Україні, виявити їхні історико-культурні, інституційні та соціально-психологічні детермінанти і бар'єри формування, а також окреслити концептуально-аналітичну рамку оцінювання правокультурної спроможності суспільства.

Виклад основного матеріалу. Національна свідомість постає як багаторівнева система когнітивних уявлень, афективних лояльностей і конативних настанов щодо належності до політичної нації, тоді як національно-правова культура – як інституційно опосередкована здатність відтворювати правопорядок через інтерналізацію норм, процедурну раціональність і довіру до публічної влади; якість цієї культури детермінує стабільність правопорядку, замикаючи ланцюг «норма – практика – легітимність» (Клімова, 2019), але її історичне становлення позначене стійкими розривами між формальними правилами та неформальними практиками (Мінькович-Слободяник, 2019). Теоретико-правовий каркас зводиться до вузлів «верховенство права – правосвідомість – інституційна легітимність» (Поліщук, 2023) і корелює з індикаторами Венеційської комісії – законністю, правовою визначеністю, заборонаю зловживань, рівністю й доступом до правосуддя (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016).

У площині ідентичності хибність бінарів «етно – civic» підкреслює, що конверсія громадянської лояльності у правові практики залежить від процедурної інфраструктури (Рябчук, 2019); у кризових контекстах символічна мобілізація зростає швидше за процедурну грамотність, а медіатором між ідентичністю та правомірною поведінкою виступає правосвідомість (Паніч, 2018). За умов війни правосвідомість разом із національною ідеєю є опорою легітимності, однак їхня стійкість потребує рутинізованого досвіду справедливої процедури та підзвітності (Романова, 2022; Романова, 2023); деформації масової правосвідомості (правовий нігілізм, толерантність до неформальних норм) слугують індикаторами дефіциту правової культури (Суходоля, 2021), зумовленими соціалізаційними та інформаційними чинниками (Черкас, 2016) й особливо помітними в молодіжних та регіонально вразливих групах (Вахнюк, 2023). Консолідаційний ефект правової культури виникає там, де правові звички та довіра інституціям набувають регулярності (Зубченко, 2019); застосовність стандартів rule of law до українських реалій війни та реформ підтверджено національним кейсом НаУКМА (Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021).

Операційно це зчитується через три рамки: інституційну – де структура норм і процедур формує очікування та стратегії (Кабінет Міністрів України, 2025; Міністерство освіти і науки України, 2019), соціально-психологічну – де регулярність, передбачуваність і прозорість процедур акумулюють довіру (Скрипнюк, 2024), політико-комунікаційну – де міжвідомча узгодженість запобігає розриву між символічними політиками й поведінковими ефектами (Національний інститут стратегічних досліджень, 2019); у підсумку причинний ланцюг «ідентичність → правова соціалізація → інституційна довіра → правопорядок» стає аналітично тестованим, із правосвідомістю як «передавальною шестернею» та стандартами rule of law як контрольними змінними (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016; Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021).

Історія українського державотворення сформувала багатопланові форми правового мислення, де колоніально-імперські спадки та посттоталітарні трансформації нашаровувалися на модерні проекти націєтворення; у цій динаміці національна свідомість не

зводиться ані до етнічності, ані до суто сівіс-лояльності: методологічна хисткість бінарів «етно-сівіс» підкреслює залежність громадянської ідентичності від наявності процедурної інфраструктури та досвіду справедливої процедури (Рябчук, 2019). Емпіричні зрізи фіксують, що в посткримських і постдонбаських умовах символічна мобілізація посилюється, але без механізмів правової соціалізації розпадається на фрагментарні практики (Паніч, 2018), тоді як історіографія показує хронічний розрив між формальними нормами й неформальними «правилами гри», що відтворює недовіру та толерантність до позаправових рішень (Мінькович-Слободяник, 2019).

Конституційно-правова рамка визначає, у яких межах національна свідомість конвертується у правову культуру: верховенство права як правова й політична цінність окреслює межі дискреції та стандарти легітимності (Скрипнюк, 2024), а чек-лист Венеційської комісії – операційні індикатори законності, визначеності, заборони зловживань, рівності й доступу до правосуддя (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016), застосовність яких до умов війни та реформ показано у національному кейсі НаУКМА (Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021). Звідси: ідентифікаційні наративи набувають правокультурної ваги лише як повторюваний досвід процедурної справедливості – від прозорого нормотворення до передбачуваного правозастосування (Клімова, 2019). Довгий горизонт політик задають Культурна стратегія до 2030 року та проєкт МОН щодо юридичної освіти, проте без міжвідомчої узгодженості символічні ресурси не конвертуються у правомірні практики (Кабінет Міністрів України, 2025; Міністерство освіти і науки України, 2019; Національний інститут стратегічних досліджень, 2019). На рівні суспільного тла правосвідомість і національна ідея слугують опорами легітимності лише настільки, наскільки щоденні процедури підтверджують справедливість і підзвітність (Романова, 2022; Романова, 2023), а консолідаційний ефект виникає там, де правові звички й довіра до інститутів стали рутиною (Зубченко, 2019). Таким чином, історико-цивілізаційні нашарування та конституційно-правові рамки не лише окреслюють траєкторії становлення, а й виявляють структурні обмеження, що вимагають подальшого аналізу інституційних чинників і умов сучасного формування національно-правової культури.

Ключовим каналом трансляції національної свідомості в національно-правову культуру є безперервна правова соціалізація: від школи й ЗВО до систем підвищення кваліфікації (Кравченко, 2011). Поєднання рефлексивної громадянської освіти з компетентнісною юридичною підготовкою формує «довгу хвилю» процедурної грамотності; каркас змістових модулів і практик (права людини, етика, аналіз судової аргументації, юридичні клініки, moot court, сервіс-лернінг) окреслено у проєкті реформи юридичної освіти (Міністерство освіти і науки України, 2019). Інтервенції мають таргетувати молодіжні «вузькі місця» – нерівномірність правопросвіти, регіональні асиметрії, дефіцит процедурної компетентності (Вахнюк, 2023) – і нейтралізувати деформації правосвідомості, пов’язані з толерантністю до неформальних норм та ризиками правового нігілізму (Суходоля, 2021; Черкас, 2016). Нормувальну «рамку якості» цих процесів задають індикатори rule of law – законність, визначеність, рівність, доступ до правосуддя (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016).

Другий контур – інституційні практики публічної влади й правосуддя, що рутинізують досвід справедливої процедури та кристалізують довіру. Верховенство права як правова і політична цінність обмежує дискрецію й структурує стандарти легітимності публічної дії (Скрипнюк, 2024); «приземлення» стандартів у воєнний і реформний контексти демонструють відкриті реєстри, е-судочинство, омбудсман-інституції та участь громад у контролі якості послуг (Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021). Причинні зв’язки «якість правової культури → правопорядок» конкретизуються через політики комплаєнсу, етичні кодекси, дисциплінарні процедури та процесуальну економію (Клімова, 2019). Культурна стратегія до 2030 року підсилює «сенсотворення» і канали сівіс-взаємодії (Кабінет Міністрів України, 2025), однак без міжвідомчої синхронізації культурної, освітньої та правової політики символічні ресурси не

конвертуються у стійкі правові практики (Національний інститут стратегічних досліджень, 2019).

Третій контур – громадянське суспільство, медіа й е-демократія, що замикають цикл «ідентичність → участь → підзвітність». Консолідаційний ефект виникає лише за умов інституційно опосередкованої, повторюваної участі (бюджети участі, наглядові ради тощо) (Зубченко, 2019); у кризах зростання ролі правосвідомості та національної ідеї потребує комунікаційних політик, які зменшують інформаційні асиметрії та протидіють маніпуляціям (Романова, 2022; Романова, 2023; Паніч, 2018). Отже, перетворення національної свідомості на стійкі правові практики залежить не від декларацій, а від узгоджених освітніх, правосудових і комунікаційних каналів соціалізації, оцінених за індикаторами rule of law (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016; Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021).

Соціокультурне середовище впливає на правову культуру через конкретні механізми перетворення ідентичнісних смислів на процедурні звички; насамперед ідеться про узгодження колективної пам'яті з правилами справедливої процедури: якщо наративи (свобода, гідність, солідарність) не супроводжуються регулярним досвідом передбачуваних процедур, вони швидко деградує у символічну декларативність. Це добре видно на матеріалі кризових періодів, коли, як показує Ю. Паніч, символічна мобілізація зростає швидше, ніж процедурна грамотність; відтак утворюється «конверсійний розрив» між національною свідомістю та правопорядком (Паніч, 2018). Критика редукційних бінарів ідентичності у М. Рябчука підказує практичний висновок: зміст civic-ідентичності задається не гаслами, а інституційно забезпеченими практиками участі й підзвітності (Рябчук, 2019), тому культурна політика має вимірюватися не кількістю символічних подій, а здатністю продукувати повторюваний досвід процедурної справедливості. Саме такої логіки вимагає і стратегія культурного планування до 2030 року, яка виходить з критеріїв суспільної консолідації, а не лише репертуару подій (Кабінет Міністрів України, 2025; Національний інститут стратегічних досліджень, 2019).

Одним із ключових компонентів формування є інформаційно-комунікаційні середовища. За наявності прозорих правил і доступу до даних комунікація працює як «канал комплаєнсу», інакше ж – як мультиплікатор правового нігілізму. Операційні індикатори Венеційської комісії (законність, визначеність, заборона зловживань, рівність, доступ до правосуддя) дозволяють предметно оцінювати, чи перетворюються публічні комунікації на довіру й правомірну поведінку (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016); національний кейс НаУКМА демонструє, як ці індикатори «приземляються» в умовах війни та реформ – через відкриті реєстри, е-судочинство, інститути скарг та омбудсманські процедури (Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021). О. Скрипнюк слушно фіксує: верховенство права – це не лише норма, а й політична цінність, яка структурно обмежує дискрецію і тим самим підвищує передбачуваність комунікацій держави з громадянами (Скрипнюк, 2024); висновок практичний: без вимірюваних процедурних стандартів жодна правова просвіта не дає стійкого ефекту.

Наступний компонент – освіта як інфраструктура процедурної грамотності, де процес соціалізації переводить ідентичність у звичку діяти правомірно. Проєкт МОН фіксує змістові модулі й практики (права людини, юридична етика, аналіз судової аргументації, клінічна підготовка), що безпосередньо формують компетентність діяти всередині стандартів rule of law (Міністерство освіти і науки України, 2019). Молодіжні зрізи виявляють критичні місця – нерівномірність правопросвіти й дефіцит процедурної компетентності (Вахнюк, 2023), які резонують із зафіксованими вченими деформаціями правосвідомості та толерантністю до неформальних норм (Суходоля, 2021). Чинникові карти щодо джерел правових настанов зумовлюють конкретну постановку задачі – таргетовані інтервенції у шкільні/університетські курикули та місцеві практики участі (Черкас, 2016). Те, що Г. Клімова описує як причинний вплив правової культури на правопорядок (Клімова, 2019), а Т. Поліщук – як системний вузол «правосвідомість – верховенство права – легітимність» (Поліщук, 2023), на

рівні політики означає просту, але непопулярну вимогу: фінансувати не символічні заходи, а повторюваний досвід справедливих процедур (у школі, суді, сервісах публічної адміністрації) бо саме він перетворює національну свідомість на відтворювані правові практики та довіру.

Ключовою перешкодою формування є інституційна незавершеність і фрагментарність політик, коли символічна мобілізація ідентичності не підкріплюється регулярним досвідом діяльності. Г. Клімова показує причинний зв'язок «якість правової культури → стан правопорядку», однак саме на рівні процедур виникають «розриви» між нормою та її застосуванням (Клімова, 2019); О. Мінькович-Слободяник фіксує тривалу колізію формальних правил з неформальними практиками, що відтворює недовіру та толерантність до позаправових способів дії (Мінькович-Слободяник, 2019). Нормативні критерії Венеційської комісії (законність, правова визначеність, заборона зловживань, рівність, доступ до правосуддя) окреслюють еталон, якого українські інституції досягають нерівномірно (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016; Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021). У доктринальному плані О. Скрипнюк наголошує, що верховенство права – і правова, і політична цінність, але саме політична складова (межі дискреції, публічна підзвітність) часто є вузьким місцем інституційної практики (Скрипнюк, 2024). Внаслідок цього стратегічні документи (КМУ-2030; МОН щодо юридичної освіти) залишаються слабо зчепленими з повсякденними процедурами, а тому дають переважно символічний, а не поведінковий ефект (Кабінет Міністрів України, 2025; Міністерство освіти і науки України, 2019; Національний інститут стратегічних досліджень, 2019).

Водночас проблема деформації правосвідомості та соціокультурна асиметрія підриває рух національної свідомості до правових звичок. М. Суходоля описує правовий нігілізм і терпимість до «тіньових правил» як масові установки, несумісні з очікуванням рівності та передбачуваності (Суходоля, 2021); емпіричні зрізи М. Черкаса вказують на соціалізаційні джерела цих деформацій, від дефіциту практик участі до впливу інформаційних середовищ (Черкас, 2016); Н. Вахнюк локалізує молодіжні «вузькі місця» (нерівномірність правопросвіти, регіональні диспропорції, брак процедурної грамотності), що консервують поведінкову інерцію (Вахнюк, 2023). У кризових контекстах, які фіксує Ю. Паніч, символічна національна мобілізація зростає швидше, ніж інституційні потужності для її «перекладу» у процедури, тому й виникає розрив між ідентичністю та правопорядком (Паніч, 2018); без інституційно забезпечених каналів участі та підзвітності сівіс-лояльність лишається декларативною (Рябчук, 2019).

Проблему посилює дефіцит консолідаційних механізмів і слабкий «зворотний зв'язок» між громадянами та інститутами. С. Зубченко переконливо пов'язує правову культуру з суспільною консолідацією, але підкреслює, що ефект виникає лише там, де участь інституціоналізована і повторювана (наглядові ради, бюджети участі, е-демократія) (Зубченко, 2019); натомість домінують точкові комунікаційні акції, тоді як сталі практики доступу до даних, мотивовані судові рішення, прозорі дисциплінарні процедури та зрозумілі механізми оскарження запроваджуються нерівномірно (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 2016; Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА), 2021). Теоретичні огляди вчених тлумачать це як розрив між правосвідомістю, стандартами rule of law і легітимністю, який не долається без «рутинізації» справедливої процедури у точках контакту – освіті, публічній адміністрації, суді (Поліщук, 2023). Додається і чинник війни: основи легітимності (правосвідомість і національна ідея), працюють на підтримку інституцій лише настільки, наскільки щоденний досвід підтверджує їх справедливістю та підзвітністю (Романова, 2022; Романова, 2023). У підсумку проблеми формування концентруються у взаємопов'язаних дефіцитах процедурної регулярності, соціалізаційної інфраструктури та інституційної підзвітності, що гальмують перехід від символічної лояльності до відтворюваних правових практик.

Висновки. Національну свідомість і національно-правову культуру визначаємо взаємозалежними ланками механізму відтворення правопорядку, де правосвідомість забезпечує

перетворення ідентифікаційних смислів у стабільні процедурні практики. Головний збій цього механізму спричиняє поєднання інституційної незавершеності, соціокультурної асиметрії та деформацій правосвідомості, що розривають зв'язок між нормативною декларативністю та повсякденним правозастосуванням. Узагальнюючи, проблема формування полягає не у браку символічних ресурсів, а у відсутності рутинізованого досвіду справедливої процедури, без якого національна свідомість не переходить у правову культуру дії.

ЛІТЕРАТУРА

- Вахнюк, Н. М. (2023). Основні проблеми формування правової культури молоді в Україні. *Нове українське право*, 3, 128-134.
- Зубченко, С. (2019). Формування правової культури громадян як чинник консолідації українського суспільства. *Strategic Priorities*, 3/4 (51), 55-66. Взято з <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/download/263/250>
- Кабінет Міністрів України. (2025). *Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках*: розпорядження № 293-р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/go/293-2025-%D1%80>
- Клімова, Г. П. (2019). Вплив правової культури на формування правопорядку в суспільстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*, 3, 77-85. Взято з https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14564/1/Klimova_77-85.pdf
- Кравченко, Л. (2020). Правова культура і компетентність особистості: спільне та відмінне культурологічного і компетентнісного підходів. *Імідж сучасного педагога*, 4, 29-33.
- Кравченко, Л., Васищев, В. (2019). Структура загальнопедагогічної культури майбутніх офіцерів (на матеріалах Національної гвардії України). *Вища школа*, 12, 19-25.
- Кравченко, Л. М. (2011). Компетентнісно-концентричний підхід до підготовки менеджера загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічні науки*, 2, 11-17. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/882/1/Kravchen.pdf>
- Міністерство освіти і науки України. (2019). *Концепція розвитку юридичної освіти (проект)*. Взято з <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/kontseptsiya-rozvitku-yuridichnoi-osviti>
- Мінькович-Слободяник, О. (2019). Основні етапи формування правової культури на теренах сучасної України. *Часопис Київського університету права*, 3, 54-58. Взято з https://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2019_3_10.pdf
- Національний інститут стратегічних досліджень. (2019). *Роль культури у формуванні суспільної консолідації* (аналітична записка). Взято з <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/ANALIT%20VALEVSKY%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf>
- Паніч, Ю. (2018). *Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах* (аналітична записка). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Взято з https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/panich_natsionalna.pdf
- Поліщук, Т. С. (2023). Теоретико-правові засади і сучасний стан правової культури в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Юридичні науки*, 34 (6), 184-188. Взято з https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/37.pdf
- Романова, А. С. (2022). Національна ідентичність у праві в кризовий період розвитку суспільства. *Проблеми сучасних трансформацій. Право, публічне управління та адміністрування*, 3, 1-4.
- Романова, А. С. (2023). Правосвідомість та національна ідея – основа стабільного державно-правового розвитку суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*, 2 (38), 85-90.
- Рябчук, М. (2019). «Химера національної ідентичності»: кілька методологічних проблем. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 95/96, 3-14. Взято з https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/riabchuk_khymera.pdf

- Скрипнюк, О. В. (2024). Верховенство права як правова і політична цінність: Замість передмови. *Альманах права*, 15, 3-10. Взято з https://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/ap_2024_15_3.pdf
- Суходоля, М. (2021). Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*, 1, 220-225. Взято з <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/36.pdf>
- Український центр сприяння впровадженню верховенства права (НаУКМА). (2021). Rule of law checklist at national level: Case of Ukraine. Взято з <https://rol.ukma.edu.ua/en/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-of-ukraine/>
- Черкас, М. Є. (2016). Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*, 3 (86), 172-182.
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2016). *Rule of law checklist* (CDL-AD(2016)007). Council of Europe. Retrieved from <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-e>

REFERENCES

- Cherkas, M. Ye. (2016). Chynnyky, shcho vplyvaiut na formuvannia pravovidomosti v Ukraini [Factors influencing the formation of legal awareness in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 3 (86), 172-182 [in Ukrainian].
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2016). *Rule of law checklist* (CDL-AD(2016)007). Council of Europe. Retrieved from <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-e>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2025). *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku kultury v Ukraini na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025-2027 rokakh [On approval of the Strategy for the Development of Culture in Ukraine for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2025-2027]*: rozporiadzhennia № 293-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/293-2025-%D1%80> [in Ukrainian].
- Klimova, H. P. (2019). Vplyv pravovoi kultury na formuvannia pravoporiadku v suspilstvi [The influence of legal culture on the formation of law and order in society]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho [Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University]*, 3, 77-85. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14564/1/Klimova_77-85.pdf [in Ukrainian].
- Kravchenko, L. (2020). Pravova kultura i kompetentnist osobystosti: spilne ta vidminne kulturolohichnoho i kompetentnisnoho pidkhodiv [Legal culture and individual competence: common and distinctive features of cultural and competence approaches]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4, 29-33 [in Ukrainian].
- Kravchenko, L. M. (2011). Kompetentnisno-kontsentrychnyi pidkhid do pidhotovky menedzhera zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Competency-focused approach to training a manager of a general educational institution]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical Sciences]*, 2, 11-17. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/882/1/Kravchen.pdf> [in Ukrainian].
- Kravchenko, L., & Vasyshchev, V. (2019). Struktura zahalnopedahohichnoi kultury maibutnikh ofitseriv (na materialakh Natsionalnoi hvardii Ukrainy) [The structure of the general pedagogical culture of future officers (based on materials from the National Guard of Ukraine)]. *Vyshcha shkola [High school]*, 12, 19-25 [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019). *Kontseptsiiia rozvytku yurydychnoi osvity (proiekt) [Concept for the development of legal education (project)]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/kontseptsiya-rozvitku-yuridichnoi-osviti> [in Ukrainian].

- Minkovych-Slobodanyk, O. (2019). Osnovni etapy formuvannia pravovoi kultury na terenakh suchasnoi Ukrainy [The main stages of the formation of legal culture in modern Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Journal of the Kyiv University of Law]*, 3, 54-58. Retrieved from https://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/Chkup_2019_3_10.pdf [in Ukrainian].
- Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2019). *Rol kultury u formuvanni suspilnoi konsolidatsii [The role of culture in shaping social consolidation]* (analitichna zapyska). Retrieved from <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/ANALIT%20VALEVSKY%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> [in Ukrainian].
- Panich, Yu. (2018). *Natsionalna svidomist ukrainskykh hromadian v suchasnykh umovakh [National consciousness of Ukrainian citizens in modern conditions]* (analitichna zapyska). Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/panich_natsionalna.pdf [in Ukrainian].
- Polishchuk, T. S. (2023). Teoretyko-pravovi zasady i suchasnyi stan pravovoi kultury v Ukraini [Theoretical and legal foundations and the current state of legal culture in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Yurydychni nauky [Academic Notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Legal Sciences]*, 34 (6), 184-188. Retrieved from https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/37.pdf [in Ukrainian].
- Riabchuk, M. (2019). «Khymera natsionalnoi identychnosti»: kilka metodolohichnykh problem [«The Chimera of National Identity»: Several Methodological Problems]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Physics and Technology of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 95/96, 3-14. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/riabchuk_khymera.pdf [in Ukrainian].
- Romanova, A. S. (2022). Natsionalna identychnist u pravi v kryzovyi period rozvytku suspilstva [National identity in law in a crisis period of social development]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia [Problems of modern transformations. Law, public management and administration]*, 3, 1-4 [in Ukrainian].
- Romanova, A. S. (2023). Pravovidomist ta natsionalna ideia – osnova stabilnoho derzhavno-pravovoho rozvytku suspilstva [Legal awareness and national idea are the basis for stable state and legal development of society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky [Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Legal Sciences]*, 2 (38), 85-90 [in Ukrainian].
- Skrypniuk, O. V. (2024). Verkhovenstvo prava yak pravova i politychna tsinnist: Zamist peredmovy [The Rule of Law as a Legal and Political Value: Instead of a Preface]. *Almanakh prava [Law Almanac]*, 15, 3-10. Retrieved from https://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/ap_2024_15_3.pdf [in Ukrainian].
- Sukhodolia, M. (2021). Faktychnyi stan pravovoi kultury naselennia Ukrainy yak vidobrazhennia deformovanoi pravovidomosti [The actual state of the legal culture of the population of Ukraine as a reflection of a deformed legal consciousness]. *Pidpriiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, economics and law]*, 1, 220-225. Retrieved from <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/36.pdf> [in Ukrainian].
- Ukrainskyi tsentr spriannia vprovadzhenniu verkhovenstva prava (NaUKMA) [Ukrainian Center for Promoting the Rule of Law (NaUKMA)]*. (2021). Rule of law checklist at national level: Case of Ukraine. Retrieved from <https://rol.ukma.edu.ua/en/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-of-ukraine/> [in Ukrainian].
- Vakhniuk, N. M. (2023). Osnovni problemy formuvannia pravovoi kultury molodi v Ukraini [The main problems of forming the legal culture of youth in Ukraine]. *Nove ukrainske pravo [New Ukrainian law]*, 3, 128-134 [in Ukrainian].
- Zubchenko, S. (2019). Formuvannia pravovoi kultury hromadian yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva [Formation of legal culture of citizens as a factor in the consolidation of Ukrainian society]. *Strategic Priorities*, 3/4 (51), 55-66. Retrieved from <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/download/263/250> [in Ukrainian].

NATIONAL CONSCIOUSNESS AND NATIONAL LEGAL CULTURE: ISSUES OF FORMATION

Liubov Kravchenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Cultural Studies, Philosophy, and Museology,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University;
Editor-in-Chief of the journal
«Ukrainian Professional Education = Українська професійна освіта»;

Oleksandr Saienko,

Postgraduate Student, Department of Cultural Studies, Philosophy, and Museology;
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

The article is devoted to a theoretical and analytical understanding of the relationship between national consciousness and national legal culture through the prism of the problems of their formation in modern Ukraine. The starting point is the interpretation of national consciousness as a multi-level system of cognitive representations, emotional loyalties, and attitudes toward belonging to a political nation, while national legal culture is viewed as the institutionally mediated ability of society to reproduce the rule of law through the internalization of norms, procedural rationality, and trust in public authority. Legal consciousness is identified as the central mechanism for translating identifying meanings into legal practices, and the external contour of verification of this translation is the standards of the rule of law (legality, legal certainty, prohibition of abuse of power, equality, access to justice), which translate the discourse on «culture» from the level of metaphors to the dimension of observable procedures and behavioral effects. Methodologically, the work is based on a combination of an institutional approach, comparative legal analysis, and critical reading of empirical studies, which allows us to reconcile historical and civilizational layers with the constitutional and legal framework and assess the impact of educational, judicial, and communication channels of socialization.

The focus is on the problems of formation. It is shown that the key obstacles are concentrated in three interrelated blocks: institutional incompleteness and fragmentation of policies, which create a gap between the norm and its intended application; a deficit in socialization infrastructure – uneven legal education, regional asymmetries, weak participation practices; insufficient routinization of fair procedures at points of daily contact between citizens and the state, which undermines trust and reinforces tolerance for informal norms.

Keywords: national consciousness, national legal culture, legal consciousness, rule of law, legal socialization, institutional trust, legal order.

Надійшла до редакції 10.04.2025 р.